

HABERLERİN SÖYLEM OLARAK DİSİPLİNERARASI İNCELENMESİ

– Teun A. van Dijk

GİRİŞ

Bu bölüm medyaya yönelik söylem-analitik bir bakış açısı sunmaktadır. Söylem analizi barizi vurgular ancak henüz medya “mesajlarının” belli yazı ve konuşma türleri olduğunu keşfedememiştir. Medya mesajlarının yapılarının daha sistematik ve açık bir tarifi için yeni disiplinlerarası söylem analizi alanının kuram ve metodları kullanılabilir. Söylem analizi disiplinlerarası bir müessese olduğu için, bu yapısal tarifi, bilişsel ve sosyo-kültürel bağlamın çeşitli özellikleriyle ilişkilendirebilir. Bu kitabın diğer bölümleri basın söyleminin üretimi, karşılanması, kullanımı ve sosyo-kültürel işlevleri üzerine yoğunlaştığı için, bu bölüm sadece kitle iletişimin böylesine geniş incelenmesine özetle değinir.

Söylem analizi insanbilimi, halkbilimi, mikrososyoloji, bilişsel ve sosyal psikoloji, şiirbilimi, retorik, biçembilimi, dilbilimi, semiyotik ve metin ve konuşmanın yapıları, işlevleri ve işlemleriyle ilgilenen diğer tüm beşeri ve sosyal bilimlerde yeni bir disiplinlerarası çalışma alanı olarak 1960lar ve 1970lerin ortaları arasında bulunan zaman diliminde ortaya çıkmıştır (ayrıntılar için van Dijk, 1985'deki katkılarına; önceki ve alakalı medya söylemleri metinsel analiz için bu kitaptaki Bölüm 1 ve 6'ya bakınız). Geniş bir alana sahip söylem-analitik medya araştırmasını sınırlandırmak için, medyadaki haberlerin tahlili üzerinde yoğunlaşacağım. Kuramsal ayrıntılar ve basın haberciliği örnekleri üzerine kapsamlı uygulamalar için okuyucu van Dijk (1985b; 1988a; 1988b)'e yönlendirilir.

MEDYA ARAŞTIRMASINDA SÖYLEM YAKLAŞIMI: KISA BİR İNCELEME

Söylem yaklaşımı kitle iletişimi araştırmalarında son zamanlarda klasik içerik analizine (Krippendorff, 1980) bir alternatif veya ek olarak az çok kabul ediliyor olsa da, kitle iletişimi mesajlarının sistematik söylem incelemelerinin sayısı oldukça azdır. Medya araştırmalarında söylem analizlerinin uygulamaları, söylem analizi ve kitle iletişimi alanlarının kendileri kadar çeşitlidir. Başlangıçtaki Leech (1966), Crystal ve Davy'nin (1969) biçemsel çalışmaları ve sonraki Fowler *et al.* (1979), Fowler (1991), Kress (1985) ve Chilton'un (1985; 1988) kritik dilbilimi yaklaşımları gibi birçok çalışma dilbilimsel bir eksene sahiptir. Bu çalışmalar, ve yakın zamandaki toplumsal semiyotik çalışmalar (Hodge and Kress, 1988), Halliday'in sistematik dilbilgisinin (Halliday, 1978; 1985) etkilerini taşımaktadırlar.

Kitle iletişim araştırmalarında iyi bilinen ve çeşitli bir yönelime sahip çalışmalar Glasgow Üniversitesi Medya Grubu'nun (1976; 1980) endüstriyel münakaşaların medyadaki temsili üzerine yaptığı çalışma, Davis ve Walton'un (1983) katkıları ve Güncel Kültürel Araştırmalar Merkezi'nin (Hatll et al., 1980) kültürel araştırmalar yaklaşımıdır. Dil, söylem ve tasvire değinmekle birlikte, bu yaklaşımlar yalnız dilbilimin bir parçası değildirler ve medya mesajlarının düşünsel ve siyasal boyutlarına da özel

bir ilgi gösterirler. Bu ve diğer güncel yaklaşımların teorik ve düşünsel çeşitliliğine rağmen dilbilimi, semiyotik ve söylem-analitik yaklaşımlarının hızla artan bir bütünleşmesine tanık olmaktadır (van Dijk, 1985; Hartley, 1982).

Bu çalışmaların büyük bir kısmının Birleşik Krallık'ta (ve şimdi de Avustralya'da) yapılmış olması göze çarpmakta. Medya çalışmalarının genellikle anekdotla ilgili ya da sosyopolitik konu merkezli olduğu ABD'de şimdiye kadar dilbilimsel ya da söylem-analitik medya çalışması çok azdı (yine de bakınız, Geis, 1987). Aynı durum, medya söyleminin bazı türlerinin önceki semiyotik incelemelerine rağmen Fransa'da da geçerlidir. Almanya'daki araştırmalar, genelde metin dilbilimine çeşitli yaklaşımların (Luger, 1983; Strassner, 1975; 1982) ve bu dilbilimin, semiyotik ve psikoloji gibi diğer bilimlerle sınırları doğrultusunda gelişmesinin etkisi altında kalmıştır (Bentele, 1981; Schmitz, 1990). Avusturya'da disiplinlerarası söylem-analitik çerçevede eleştirel medya araştırması Ruth Wodak ve meslektaşları tarafından yürütülmektedir (basında da yer alan ve Waldheim'in seçimine eşlik eden Yahudi düşmanı söylem çalışmasına bakınız: Wodak et al., 1990).

BASIN HABERLERİNİN METİNSEL ANALİZİ

Basındaki haberlerin incelenmesi söylem-analitik medya araştırmasının başlıca görevlerindenidir. Yukarıda bahsedilen araştırmaların gösterdiği gibi, reklamcılık dışında hiçbir medya türü (genresi) kitle iletişimi araştırmacılarının, semiyotikçilerin, dilbilimcilerin ve söylem analistlerinin bu kadar ilgisini çekmemiştir. Bu ilgi, haberlerin gündelik yaşamlarımızdaki önemini farkettiğimizde makul görülebilmektedir. Birçoğumuzun sosyal ve siyasal bilgileri ve dünyaya dair düşünceleri her gün okuyup gördüğümüz düzinelerce haberden türer. Herhalde, günlük sohbetler dışında, basın ve televizyondaki haberler kadar sıkça ve yaygınca kullanılan bir söylemsel egzersiz yoktur. Bu yüzden bu türün (genrenin) yapılarını daha ayrıntılı bir biçimde gözden geçirelim.

Bu bölümün pratik yararlılığını geliştirmek için haber söyleminin çeşitli seviye ve boyutlarını, Britanyalı bir gazeteden alınmış örneğin *kısmi ve gayri resmi* bir analizi vasıtası ile açıklayacağım. Ayrıca, eleştirel haber analizleri üzerlerinde daha çok dursun diye, hangi haber söylemlerinin belirli sosyal, siyasal ve düşünsel belirli imaları olduğunu kısaca belirteceğim.

Söylem analizinin temel özelliklerinden biri, metin ve konuşmayı, söylemin çeşitli seviye ve boyutları için oluşturulan kuramlar aracılığıyla açıklamasıdır. Bu sayede, klasik dilbilimi ve semiyotik, form (*signifiants*) ve anlam (*signifiés*) arasında genel bir ayırım yaparken, şimdiki söylem analizi metin ve konuşmanın çok daha karmaşık olduğunu ve fonetik, grafik, sesbilimsel (fonolojik), morfolojik, sözdizimsel (syntactic), mikro ve semantik, biçimsel, üstyapısal, retorik, pragmatik, sohbetsel, ilişkisel ve diğer yapı ve stratejilerin ayrı ama ilişkili bir şekilde incelemesini gerektirir. Bütün bu seviyelerin, başka seviyelerde işleyebilen veya yorumlanabilen, hem cümlelerin geleneksel dilbilimsel sınırlarının içinde ve dışında, hem de daha genel kullanım ve iletişim çerçevesinde bulunan kendi özel yapıları vardır.

Böyle karmaşık bir söylem analizi metinsel analizle sınırlı değildir ve bir yandan metin ve konuşma yapıları arasındaki ilişkiyi açıklarken, diğer yandan bu yapıların bilişsel, toplumsal, kültürel ya da tarihsel bağlamlarını açıklar. Metinsel üretim ve kavrama süreçleri, dil kullanıcıları arasındaki etkileşim ve söylemin toplumsal ve kültürel işlevleri, böyle disiplinler üstü bir yaklaşım için önemli araştırma konularıdır. Ancak bu haber analizinde metinsel yapılar üzerinde yoğunlaşacağım.

Örnek

Analiz örneği olarak, Britanyalı *Daily Mail*'de 21 Ocak 1989'da yayımlanan haberi kullanacağım (bu bölümün ek kısmına bakınız). Haberin konusu Muhafazakarları, ve bu yüzden sağcı medyayı, uzun süredir kızdıran dramatik bir oyunun son perdesi: Sri Lankalı mülteci Viraj Mendis'in Manchester'da bir kilisede sığınma hakkı talep etmesi. İki yılı aşkın bir süre bir kilisede yaşayan Mendis büyük bir polis baskını sonucunda tutuklandı ve bu olay hem kilise yetkilileri hem de birçok ırkçılık karşıtı ve göçmenleri ve mültecileri savunan diğer grubun protestosuna neden oldu. Son yasal başvurular da reddedilince Mendis bir uçağa konulup Sri Lanka'ya yollandı ve bizim haberimiz de bu olay hakkında.

Bu haber, daha önce basında ırkçılık hakkında yürütülen bir proje kapsamında incelediğim etnik meseleler konulu haberler, arkaplan makaleleri ve başyazılardan oluşan haber grubunun bir parçası (van Dijk, 1991). Bu medya projesi de, konusu ırkçılığın hem medya söylemi hem de günlük konuşmalar ve okul kitaplarında yeniden üretimi olan büyük bir projenin bir parçası (van Dijk, 1987a; 1987b). Bu haber analizinden de açıkça anlaşılacağı üzere Batı medyası, özellikle de sağcı medya, azınlıkların, göçmenlerin ve mültecilerin olumsuz bir tasvirini (yeniden) üreterek Avrupa ve Kuzey Amerika'da Üçüncü Dünya insanlarına karşı müsamahasızlık, önyargı ve ayrımcılığın artışına katkıda bulunmaktadır.

METİN SEMANTİĞİ

Yerel ve küresel tutarlılık

Hem söylem analistleri hem de sıradan dil kullanıcıları öncelikle anlamla ilgilenirler: bu metin veya konuşma neyle ilgili, ne anlama gelir, dil kullanıcıları için ne gibi imaları vardır? Bu tür soruların cevabının bir kısmı, kelimeler, cümleler, paragraflar veya bütün söylemler için tesfir kuralları hazırlayan metin semantiğinde verilir. Anlamı tanımlamak için kullanılan önemli bir semantik kavram, bir cümlenin kavramsal anlam yapısı olarak tanımlanabilen önermedir (van Dijk, 1977).

Metin semantiğinde incelenen önemli kavramlardan biri metnin *yerel tutarlılığıdır*. metnin müteakip önermeleri nasıl birbirine bağlıdır? Metinlerin böylesi yerel tutarlılıklarının en önemli koşullarından biri, metin önermelerinin zaman, durum, sebep ve sonuç gibi ilişkilerle birbirlerine bağlı olaylara atıfta bulunmalarıdır. *Mail* haberinde giriş paragrafının ilk cümlesinin, birbiriyle zamansal ("sonra") ve (dolaylı olarak) nedensel bağı bulunan (onu kurtarma girişimi başarısız olduğu için sınırdışı edildi) iki önerme görmekteyiz ("Mendis Sri Lanka'ya uçuyor" ve "Onu serbest

bırakma girişimi başarısız oldu”). Bu önermelerdeki iki ifade de aynı kişiye yani Viraj Mendis’e atıfta bulunuyor ve iki eyleme katılım birbiriyle bağlantılı.

Bu önermeler kavramsal olarak da bağlantılıdır (uçmak ve havalimanı, yasadışı ve serbest bırakma). Aşağıda göreceğimiz gibi bu kavramlar hava yolculuğu ve tutuklamanın sözde senaryolarının birer parçasıdır. Bizim böyle senaryolar hakkındaki sosyal ve ortak bilgimiz, metnin kavramları ve önermeleri arasındaki eksik bağlantıları kurar ve bu bir bakıma sadece üst kısmı belirtilmiş semantik bir buzdağının diğer bilgilerinin okuyucu tarafından bilindiği varsayılan durumdur. Dünya bilgileri ve inançlarına duyulan bu bağımlılık tutarlılığı öznel ve düşünsel hale getirir: bir gazeteci için tutarlı olan bütün okurları için tutarlı olmayabilir.

Bu tür imasal bir tutarlılığın yanı sıra önermeler aynı zamanda, örneğin ikinci önerme, ilk önermeye kıyasla bir Belirtme, Açıklama, Karşıtlık ya da Örnek işlevi gördüğünde, işlevsel olarak da tutarlı olabilirler. Haberlerde önermeler çoğu zaman bir Belirtme ilişkisiyle birbirlerine bağlıdır: spesifik önermeler, genel önermelerin ardından daha çok bilgi verirler. Bir sonraki cümlede dramatik girişimin nelerden oluştuğunu görüyoruz: kim ne, nerede ve nasıl yaptı. Aynı şekilde, sonraki cümleler öncekilerin açıklamalarını (talep, itiraz) içerebilirler ve spesifik değerlendirme imaları taşıdıklarında, *Mail* haberinde olduğu gibi, düşünsel işlevleri de olabilir.

Söylemin önemli bir özelliği de hem yerel hem de küresel olarak tutarlı olmasıdır. Bir metnin, ardarda gelen cümleler arasındaki anlamsal ilişkilerin yanısıra genel bir semantik bütünlüğü bulunur. Bizim sezinleyerek tema ya da konu olarak bildiğimiz kavramlar bu küresel tutarlılığı tanımlar. Konular kavramsal olarak metni özetler ve onun en önemli bilgilerini belirtir. Kuramsal bir biçimde, bu tür konular semantik büyük önermeler olarak, yani metindeki bir sıra önermeden türeyen önermeler olarak, tanımlanabilir: örneğin, seçim, soyutlama ve karmaşık bilgiyi azaltan diğer işlemler gibi büyük-kurallar. Hiyerarşik konular ve büyük-önermeler bütünü metnin tematik ya da konusal yapısını oluşturur. Dil kullanıcıları bu tür *büyük-yapıları*, bir metni küresel olarak anlamak ve özetlemek için kullanırlar. Haber söyleminde, bu büyük-yapının üst kısmı başlıkta ve giriş paragrafında ifade edilir.

Mail’deki haber, daha sonra kısa bir büyük-önermeler ya da ana konular listesine dönüşen önermeler olarak tasvir edilebilir. Büyük-kuralların tekrarlı uygulamalarına (büyük-kurallar özyinelidirler) bir ana konu listesine varırız:

Viraj Mendis Sri Lanka’ya sınır dışı edildi;

bir rahibin onu Zürih’te serbest bıraktırtma girişimi başarısız oldu;

Gatwich havalimanında birçok grup onun sınır dışı edilmesini protesto etti;

Mendis Manchester’da bir kilisede sığınma hakkı talep ettikten sonra tutuklandı.

Bu tür konulara (büyük-önermelere) varabilmek için çok büyük miktarda dünya bilgisine ihtiyacımız var: örneğin sınır dışı etme (hava) yolculuğu gibi polisleri de içerebilir ve bu, protestocuları ve kimi zaman polisleri içerebilen protestolara sebep olabilir. Belirli konularda yapılan vurguların düşünsel imaları vardır. Bu yüzden, aynı

olayı ele alan ve sınır dışı edilme ile bunun siyasal imaları konularına vurgu yapan *Guardian*'daki haberin (21 Ocak 1989) aksine, *Mail* protesto konusuna yoğunlaşmaktadır.

İmalar

Eleştirel haber analizindeki en güçlü semantik kavramlardan bir tanesi imadır. Daha önceden de gördüğümüz gibi, metne dair bilgiler çoğunlukla açıkça ifade edilmemekte, tersine ima edilmektedir. Kelimeler, cümleler ve diğer metinsel ifadeler, arka plan bilgisine dayanılarak çıkarımda bulunulabilecek içerikleri ya da iddiaları, ima yoluyla ortaya koyabilir. Bu özelliği ile söylem ve iletişim önemli ideolojik boyutlara sahiptir. “Söylenmeyen”in analizi, kimi zaman metinde bilfiil ifade edilen üzerine çalışmaktan daha açıklayıcı olabilir.

İmaların çeşitli türleri vardır: gereklilikler, varsayımlar ve daha zayıf biçimleri olan iddialar ve çağrışımlar. Genelde olduğu gibi bizim örneğimizde de azınlıklar ve mülteciler hakkındaki söylemlerde, özellikle de sağcı yayınların mülteciler hakkındaki haberlerinde, “yasadıışı” kelimesi, yalnızca Mendis’in yasayı ihlal etmesi olarak değil, aynı zamanda onu ve diğer göçmenleri ya da mültecileri suçla ilişkilendirir bir halde kullanılıyor (van Dijk, 1991). Benzer şekilde, negatif imalara sahip olan “Marksist” ifadesinin kullanımı da Mendis’i daha az güvenilir bir mülteci konumuna getiriyor. Güvenirliğe ilişkin şüphelerin, “lüks araçlarla gelen” şeklinde yapılan açıklamalarla, göstericilerin aleyhine de arttırıldığı görülüyor. Böylece, bütün makale boyunca göstericiler ve İşçi Partisi için kullanılan birçok açıklama ile bu kişilerin vergi mükelleflerinin paralarını boşa harcadıkları ve protestolarının bir ciddiyetinin olmadığı ima ediliyor veya ileri sürülüyor. (“geçimlerini şikâyetten sağlıyorlar”).

Birçok ideolojik ima, sadece o konuda az şeyin söylenmesinden değil, aynı zamanda haberin aktörleri hakkında çok fazla ve ilgisiz şeyler söylenmesinden de anlaşılabilir. Azınlıklarla ilgili haber yayınları içinde en iyi bilinen örnek, suç hikâyelerinde ilgisiz bir şekilde etnik ya da ırksal etiketlerin kullanılmasıdır. Burada, *ilgisizlik* durumunun stratejik kullanımını, Mendis’in Marksist olarak adlandırılması ve göstericilerin devrimcilerle, siyahlarla, lezbiyenlerle ve geylemlerle ilişkilendirilmesi gibi, çoğu *Mail* okuru için pek de olumlu olmayan ilişkilendirmelerin kullanımında görüyoruz. Göstericiler tarafından kullanılan araçların fiyatı gibi ilgisiz detaylardan bahsedilmesi ile göstericilerin ve “loony solun” vergi mükelleflerinin paralarını boşa harcadıkları gibi, muhtemelen çoğu vergi mükellefi/okuyucu üzerinde güçlü ikna edici bir etkiye sahip olan, bir iddia ileri sürülüyor.

ÜST YAPILAR: HABER ŞEMALARI

Konular genellikle, metnin konularının ayrıntılı işlevlerini belirleyen geleneksel kategorileri içeren, özet bir şema ile düzenlenir. Böyle bir şemaya üst yapı denir (van Dijk, 1980). Öykülerde ya da tartışmalarda olduğu gibi haberlerde de, hiyerarşik bir şema izlenir ve bu hiyerarşik şema; Başlık, Haber Manşeti (birlikte Özeti oluşturur), Ana Olay, Bağlam, Tarihçe (birlikte Arka Plan kategorisini oluşturur), Sözel Tepkiler ve Yorumlar gibi geleneksel kategorilerden oluşur. Haber öyküsü için tipik olan,

küresel semantik içeriklerinde olduğu gibi bu kategorilerin, metin boyunca “bölümler” şeklinde, kesintili olarak ifade edilmesidir; buna, her bir kategori için en önemli bilginin ilk önce ifade edildiği ve metinle sözde ilgili yapıyı kuran yukarıdan aşağıya stratejisi denir.

Tayin edilen bu önem ya da alaka ideolojik imalara sahip olabilir. **“Mendis uçakla gönderilirken polis ‘serserilerin’ öfkesiyle karşılaştı”** başlığında iki büyük önerme (başlık) ifade edilmektedir: yani, Mendis’in sınır dışı edildiği (uçakla) ve (aynı zamanda) polisin protestocuların öfkeli tepkileri ile karşılaştığı. Bu iki önerme metnin ana bilgisini özetlemektedir ve böylece *Mail* için her iki olayın da önemli olduğunun sinyalini vermektedir. Diğer gazeteler muhtemelen yalnızca sınır dışı edilme olayının altını çezeceklerdir. Manşet ve müteakip cümlelerde konunun ayrıntılarına dair daha fazla ayrıntı sağlanmaktadır; Ana Konu kategorisi (sınır dışı edilme ve gösteri hakkında daha fazla bilginin eşlik ettiği) ile birlikte kısa Tarihçe (Mendis’in on üç yıldır İngiltere’de bulunduğu) ve bazı genel Bağlam bilgileri (barınaklara dair Kilisenin politikaları).

Olayın sosyal veya politik arka planıyla çok az ilgilenilmesi, ancak buna oranla göstericiler ve onların İşçi Partili destekçileri hakkında bir sürü detayın verilmesi, *Mail* gibi sağcı tabloid basının karakteristik özelliklerinden biridir. Sözel Tepkiler kategorisinde, bilgiler yalnızca polislerin “ayak takımı” hakkında sahip olduğu olumsuz fikirlerle sınırlı tutulmaktadır. Bu fikirler *Mail* gazetesinin sahip olduğu fikirlerle uyumludur. Bu da göstermektedir ki, haberin elde edilmesinde ve haber içinde kullanılan alıntılarda sıklıkla, haber kaynaklarının seçimindeki ve kaynak metinlerin kullanımındaki tarafgirlik etkili olmaktadır. Benim etnik konularla ilgili gazete haberlerinde azınlık grubu sözcülerinin rollerine dair bulduklarım gibi, göstericilerin ve Mendis’in konuşmasına izin yoktur (van Dijk, 1991). Son olarak, Yorum kategorisinde, göstericiler ve onların İşçi Partili destekçilerine dair çeşitli olumsuz tanımlamalar metin boyunca kesintili bir biçimde ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, bu gazete haberinin şematik üst yapı organizasyonu *Mail* gazetesinin ideolojik duruşu ile tutarlıdır.

BİÇEM VE RETORİK

Bişem, farklı kelimeler ya da farklı sözdizimsel yapılar kullanılarak, aynı şeyin az ya da çok korunduğu çeşitli alternatif yollar arasında yapılan seçimin metinsel bir sonucudur. Bu tür biçemsel seçimlerin aynı zamanda açık sosyal ve ideolojik imaları vardır, çünkü bunlar çoğunlukla muhabirin haberin aktörleri ve habere konu olan olay hakkındaki düşünceleri ile birlikte sosyal ve iletişimsel durumun özellikleri (tabloid yayındaki kullanımı) ve muhabirin grup aidiyeti hakkında işaretler verir; örneğin, söz konusu muhabirin beyaz, erkek ve orta sınıftan olması gibi. Bu nedenle, “kalabalık” ve “göstericiler” yerine “çete” ve “serseriler” kelimelerinin kullanımı, muhabirin solcu göstericiler karşısındaki ideolojik konumuna dair bir işaret olarak yorumlanabilir ve aynı zamanda göstericileri okuyucuların gözünden düşüren bir konuma getirir. Aynı durum, “bağırarak” yerine “ululamak” veya “kuvvetli bir protesto” yerine “kudurmak” kelimelerinin tercih edilmesinde de geçerlidir. Olumsuz tutumların dile getirilmesi ve okuyucuların neyi kabulleneceğinin üretilmesinin (Herman ve Chomsky, 1988) yanı

sıra, bu kelimelerin bu türlü kullanımı aynı zamanda haber dilinin kültürel bir boyutunu: tabloid yayınların gündelik, popüler tarzını da göstermektedir.

Biçemin bir diğer yönü de cümlelerin sözdizimleridir: örneğin, olumsuz eylemlerin faillerinin, genellikle de bunların yetkililer olduğu durumda, atlanması gibi. “*Mendis uçakla gönderilirken*” başlık cümlesinde, onu *kimin* gönderdiği ya da *kimin* uçağa bindirdiğinden bahsedilmiyor (ayrıntılar için, bakınız Fowler ve ark., 1979). Yukarıda da gördüğümüz gibi, bu haberin dili esasen, göstericilerin betimlenmesindeki abartılı kullanımlara dayanıyor ve “öfkeyle uludular” gibi göstericilerin olumsuz özelliklerinin vurgulandığı, tabloid yayınların tipik ses yinelemelerini kullanıyor.

Özetle, bu olayın hesabında, analizin muhtelif seviyelerinde, bunun gibi yerel ve küresel semantiklerde, haber şemalarında ve biçemlerinde, *Mail* gazetesinin ideolojik olarak işaret ettiği ya da ima ettiği söylemsel özelliklerine dair tutarlı bir örüntü buluyoruz. Üstelik bu haberin ilgili yapısında, olaya dair *Mail* gazetesi için önemli görülen yönler dikkat çekilmesi sağlanmış, ancak buna karşın Thatcher hükümetinin göç ve iltica politikaları, mahkemeler, polis ve diğer beyaz yetkililer ile ilgili önemli bilgiler ve değerlendirmeler kapsam dışında bırakılmış.

SOSYAL BİLİŞ (KOGNİSYON) VE SOSYO-KÜLTÜREL BAĞLAMLAR

Haberin söylemsel analizi yalnızca metinsel yapı ile sınırlı değildir. Gördüğümüz gibi, bu yapılarda çeşitli “altta yatan” anlamlar, fikirler ve ideolojiler ifade edilmekte ya da işaret edilmektedir. Bu altta yatan anlamların metinle bağlantısını ortaya çıkarmak için, bilişsel (kognitif), sosyal, politik ve kültürel bağlamı da analiz etmek durumundayız. Bilişsel yaklaşım şu gerçeği temel dayanak olarak almaktadır; metinler anlama “sahip” değildir ve fakat dili kullananın attığı anlamlar vardır; daha da açık ifade etmek gerekirse, dili kullananın zihinsel süreçleri önemlidir. Diğer bir deyişle, haberleri üreten muhabirlerin ve bu haberleri algılayan ve hatırlayan okuyucuların bilişsel temsillerini ve stratejilerini ayrıntılı olarak anlamamız gereklidir (van Dijk, 1988a; van Dijk ve Kintsch, 1983).

Hangi zihinsel yapıların ve süreçlerin işin içine dâhil olduğunu anlayabilmek için bazı teorik kavramları açıklamak gerekir. Öncelikle, metinsel algılamada, metnin anlamının kendisi, *metnin temsili* olarak derece derece ve stratejik bir biçimde hafızada yapılandırılır ve temsil edilir. İkinci olarak, dili kullananlar, dolayısıyla muhabirler ve okuyucular, metinden doğru habere dair kendi özgün ve kişisel temsillerini oluştururlar, mesela bu bizim örneğimizde sınır dışı edilme ve gösterinin temsilleridir. Hafızadaki bu bilgi temsili (durum ya da olay) *model* olarak adlandırılır. Model, dili kullananın, olayın geçtiği metinden ne anladığını temsil eder ve biz eğer o olay hakkında zihinsel bir model oluşturabiliyorsak ancak o metni anlayabiliriz.

Bu model yalnızca metnin temsili üzerinden ifade edilen bilgileri ön plana çıkarmaz; aynı zamanda, örneğin uçuş, sınır dışı edilme, gösteriler ve İşçi Partisi hakkındaki detaylar gibi, olay hakkında çok daha fazla bilgi içerir ve muhtemelen okuyucuların kişisel bağlantılarını ve değerlendirmelerini de kapsar. Bu temsil bilgileri metinde ifade edilmez, çünkü ya okuyucular tarafından bilindiği varsayılır, ya da muhabir tarafından konu dışı bulunur. Bu varsayımsal bilgilerin bazıları, yukarıda sınır dışı

edilme ve gösteriler hakkında bahsedilenler gibi, *senaryolardan* türetilir. Bu tür senaryolar kültürel olarak paylaşılan, sosyal hayatın iyi bilinen bölümleri hakkındaki geleneksel bilgi temsilleridir. Bu yüzden, modeller kişisel ve biyografik özgül bilgileri ön plana çıkarırken, senaryolar genel ve kamusaldir.

Benzer şekilde, insanlar ayrıca, bağlamsal *model* denilen, var olan iletişim bağlamına dair özgül zihinsel bir modele sahiptir ve bu model söylemin hedefleri, iletişim eylemleri ve de hedef kitlenin özellikleri ile ilgili bilgileri ön plana çıkarır. Olay modeldeki hangi bilgilerin metnin kapsamı ile iletişimsel olarak ilgili olduğunu kontrol eden işte bu bağlamsal modeldir. Örneğin, azınlıklar ile ilgili bir söylemde, hem basın da hem de gündelik hayattaki konuşmalar da, önyargılı dilin kullanıcıları, genellikle azınlıklar hakkında sadece, etnik olayların kendi modellerindeki temsillerinde olduğu gibi, olumsuz düşüncelerini ifade etmezler; artı olarak kurdukları cümlelerin peşine, “Zencilere (Türlklere, mültecilere) karşı değilim, ama...” gibi, sorumluluklarını reddeden cümleler eklerler. Sorumlulukların bu şekilde reddedilmesi, kötü bir izlenim (“İrkçı”) uyandırmaktan kaçınma; konuşan kişinin “zevahi kurtarma” hamleleridir (ırkçı söylem içindeki bu türlü stratejik hamlelere ilişkin daha ayrıntılı bilgi için, bkz van Dijk, 1987a). Söylemin etkileşimsel ve iletişimsel taraflarını düzenleyen ve söylemi sosyal durum ve yapılarla ilişkilendiren işte bu bağlamsal modeldir.

Böylece, görüyoruz ki, olayın hafızadaki modelleri sadece bilgiyi değil, aynı zamanda olay ve olay kişileri hakkındaki değerlendirmeci inanışları ve fikirleri de ön plana çıkarır ki, *Mail* gazetesindeki haber ile de bunu açıkça görebiliyoruz. Yukarıda saydığımız, metindeki değerlendirmeci imaların birçoğu artık, muhabirin zihinsel modellerinin ayrıntılı tarifi ile açıklanabilir. Eğer bir haber “önyargılı” ise, bu genellikle muhabirin zihinsel modelinin, olay üzerinden belirli bir ideolojik perspektife meyleden yapıları ve fikirleri ön plana çıkardığı içindir. Bu nedenle, söylemin anlamına yönelik eleştirel analiz gerçekte çoğunlukla konuşanın/yazanın altta yatan zihinsel modellerinde var olan inançlarının belli belirsiz yeniden üretimini de içerir.

Senaryodaki somutlaşan (belirgin) bilgiyi ön plana çıkarmasıyla benzer şekilde, modeller, tutumlar gibi genelden, sosyal olarak paylaşılan düşünce yapılarından elde edilen özgül düşünceleri de cisimleştirir. Böylece, daha genel olarak, modellerin *sosyal temsilleri* ya da *sosyal bilişleri (kognisyonları)* temel aldığını söyleyebiliriz; örneğin göçmenler, mülteciler ya da göstericiler hakkında olduğu gibi (Farr ve Moscovici, 1984; Fiske ve Taylor, 1984). Kişisel olan özgül görüşlerin aksine, bu türlü sosyal bilişler, tabloid basın muhabirleri grubu ya da daha geniş bir grup olarak İngiltere’deki sağ görüşlü insanlar grubu gibi, bir grubun karakteristik özelliklerini yansıtır (Gordon ve Klug, 1986).

Farklı sosyal gruplar ve toplumsal olaylar hakkında benzer sosyal bilişler ortaya konuyorsa, o zaman burada insanların aynı temel anlamlandırma sistemi, yani, aynı *ideoloji* tarafından izlenildiğini söyleyebiliriz. Böyle bir ideoloji, temel normları, değerleri ve hem grubun hedeflerinin ve menfaatlerinin gerçekleştirilmesi üzerinden ve hem de gücünün meşruluğu ve yeniden üretimi üzerinden sistemi oluşturan diğer prensipleri ön plana çıkarır.

Böylelikle, *Mail* gazetesinin haberlerine “ideolojik” dediğimizde, böylece bu gazetede ifade edilen anlamların ve yapıların; öncelikle, bu tekil olay ile ilgili bir birey olarak söz

konusu muhabirin özgül zihinsel modelindeki yapıları ve içerikleri yansıttığını; ancak, ikinci olarak, bu modelin, göstericiler ve mülteciler ile ilgili genel sosyo-bilişsel şemaları (önyargıları) temel aldığını ve son olarak bu şemaların altta yatan grup temelli ideolojiler tarafından izlendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle, ideolojik analiz için kompleks bir tanımlamaya ihtiyaç vardır ve bu kompleks tanımlama sadece metni değil, aynı zamanda metnin üretiminde ve kavranılmasında kullanılan girift bilişsel temsilleri ve stratejileri de içermelidir.

Ne yazık ki, eleştirel göstergebilimde, dilbilimde ve söylem analizinde ve kitle iletişim araştırmalarında, bu türlü bilişsel analizler çoğunlukla ihmal ediliyor ya da “bilinç” veya “anlam üretimi” gibi terimlerle yüzeysel ve sezgisel olarak ele alınıyor. Bununla birlikte, şu çok açık ki, ancak sosyal bilişlerin ayrıntılı dökümü aracılığıyla, yani dili kullananın sosyal yapılar hakkında sahip olduğu temsiller aracılığıyla, söylemi ve sözü söyleyenleri sosyal yapı ve kültürle bağlantılı hale getirebiliriz. Bu sosyal bilişler ayrıca, tutarsız eylem ve iletişimin mikro yapıları ile grupların toplumsal makro-yapıları (muhabirler, göstericiler, mülteciler, göçmenler) ve kurumlar (gazeteler, hükümet, mahkemeler) arasında bir bağlantı kurmamız açısından bize olanak tanır. Geleneksel “etkiler” araştırmasına oranla büyük ölçüde daha karmaşık olan teorik çerçeve ile bakıldığında, böylelikle, *Mail* gazetesindeki haberlerin, İngiliz toplumundaki ırkçılığın ve göçmen karşıtı ideolojilerin meşrulaşmasında ve yeniden üretilmesinde nasıl bir katkısı olduğunu daha detaylı bir şekilde tanımlayabilir ve açıklayabiliriz.

Diğer bir deyişle, modeller ve sosyal bilişler, tabiri caizse, metinle bağlam arasındaki arayüzü oluştururlar. Bu, beyaz erkek muhabirin kendi grubunu ve sınıfını nerede ve nasıl temsil ettiği ve bu, özgül bir haber olayı ile ilgili modellerin formüle edilmesinde stratejik olarak kullanılan grup içi ve grup dışına dair genel temsillerdir. Bu modeller, haber toplama rutininde, kaynakların ve kaynak metinlerin muhabir tarafından yorumlanışında ve bununla birlikte habere konu olan olayın haber raporundaki açıklamasında yetkiyi ele geçirir. Bizim düşüncemize göre, bu bölümde sunulan söylem analizi yöntemi bu kitabın başka bölümlerindeki çalışmalarla bağlantılı olarak ele alınmalıdır.

EK

İSYANCI SINIRDIŞI EDİLİRKEN SOKAKLARDA VE HAVALİMANLARINDA ÇATIŐMALAR

Mendis uçakla gönderilirken polis “serserilerin” öfkesiyle karşılaştı

BOB GRAHAM ve DANNY BUCKLAN

YASADIŞI göçmen Viraj Mendis dün gece kendisinin Zürih Havalimanı'nda serbest bırakılması yönündeki son dramatik girişimin ardından evi Sri Lanka'ya uçuyordu.

Sri Lanka rotasındayken uçağı yere iner inmez, ona eşlik eden bir destekçi Mendis'in serbest bırakılmasını talep etti.

Talep Mendis'in sığındığı Manchester Kilisesi'nin papaz yardımcısından geldi. Mendis'in yanında oturan iki Britanyalı polis memuru onu yeniden kelepçeleyip hareket etmeyi reddetti ve İsviçre polisi çağrıldı. Asfalt yolda yapılan şiddetli bir tartışmanın ardından İsviçreliler onu serbest bırakmayı kabul eder gibiydiler fakat onların üst memuru devreye girdi ve uçak Colombo'ya doğru havalandı.

32 yaşında bir Marksist ve Tamil destekçisi olan Mendis şunları söyledi: “Ben neredeyse kesin bir ölüme gidiyorum.” Sanki İçişleri Bakanı Douglas Hurd “kendi eliyle başıma silah dayayıp tetiğı çekiyor”du.

“Ayak takımının” cılgın protestoları arasında Gatwick'ten ayrıldı. Solcular kontrol alanına girip Hükümet'e olan nefretlerini uludukça yolcular itip kalkıldı. Dört kadın ve bir erkek Air Lanka uçağının beklediğı asfalt yola çıkan bariyerleri geçtiler. Polis, güvenlik görevlileri ve bir uçuş görevlisi onları durdurmaya çalıştı ve bu beş kişi çıkan itişmenin ardından tutuklandı.

KİRLİ

Uçak Britanya'dan ayrılırken Batı Almanya Büyükelçiliğı, Bremen eyaletinin onu kabul edebileceğini federal hükümet ile müzakerelerin devam ettiğini açıkladı.

Üç lüks otomobil protestocuları önce

Mendis'in kaldığı Pentonville Hapishanesi'ne sonra da Gatwick'e götürmüŐtü. Bunların masrafı İşçi Partili Manchester şehir konseyinin liderlerinin kararıyla, vergi mükelleflerinin 1700 sterlinlik parasıyla karşılandı.

Konseyin Tory grup lideri, John Kershaw, gerçekten zor durumlar için ayrılmış paranın, hiçbir onay olmadan dün gece harcanmış olmasını protesto etti.

Dün gece Pentonville'deki duvarların çevresinde toplanan “serseriler”, Devrimci Komünist Grup, Evişine Maaş için Siyah Kadınlar Grubu, Lezbiyen ve Gay Eşitliğı için Kuzey Batı Sefeberliğı ve King's Cross Kadın Merkezi'nden oluşuyordu. Dün gece, İşçi Partili milletvekili Anthony Wedgwood Bern'in konuştuğı ve Mendis'i destekleyen bir yürüyüşte polis araçlarına şişeler fırlatıldı. Beşyüz protestocu şehrin ortasında yürüyüşe geçip Margaret Thatcher ve İç İşleri Bakanı'ndan intikam almaya söze verdiler ve konseyin temizlik departmanının sağladığı bir kamyonunda bulunan hoparlörlerden söylenen polis karşıtı sloganlara katıldılar.

Yürüyüşte Filistin Dayanışma Sefeberliğı, Manchester Üniversitesi öğrencileri ve işçi sendikaları da bulundu.

Solcu protesto gruplarını gözlemleyen rütbeli bir polis memuru şunları söyledi: “Protestolarda hep aynı yüzler görünürler. Biz onları ayak takımı diye biliriz çünkü aynı tip, kirli giyim kalıpları içindedirler. Geçimlerini şikayetten sağlıyorlar.”

Britanya'da yasadışı olarak 13 yıl kalan Mendis, iki yıldır sığınmış olduğı Hulme'daki Ascencion Kilisesi'nde Çarşamba günü polis tarafından ele geçirildi. İç İşleri Bakanı daha sonra kilise yetkililerini, yasaları çiğneyen insanlara yataklık etme konusunda uyardı ve Canterbury Başpiskopozu papazlara, sığınakların 350 yıl önce kaldırıldığını ve yasalara uymaları gerektiğini hatırlattı.

Daily Mail, Cumartesi, 21 Ocak 1989